

Laczó Ferenc

MEGOSZTÓ NEMZETI TÖRTÉNELEM

Szűcs Zoltán Gábor: *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993*. L'Harmattan, Budapest, 2010, 270 oldal, 2600 Ft

Az antalli pillanat Szűcs Zoltán Gábor frissen, idén február 10-én sikerrel megvédett diszsertációján alapul, és több éves érlelés gyümölcse. A publikálás céljából némileg átdolgozott teljes szöveget, melynek fejezetei közül több korábban is megjelent már, a (Szűcs és egyik mentora, Szabó Márton szerkesztésében megjelenő) Posztmodern Politológiák könyvsorozat kilencedik darabjaként adták ki.

Szűcs összetett, nagyívű koncepciót kifejtő és komoly újraértelmezést végrehajtó művének legfőbb erényei közül kettőt érdemes rögtön kiemelni. *Az antalli pillanat* egyrészt a Magyarországon kevéssé és sokszor inkább csak elméleti szövegekből ismert politikai diskurzustörténet pocockiánus változatának innovatív alkalmazása, és mint ilyen, az egyik első effajta magyar nyelvű empirikus (forrásként főként parlamenti jegyzőkönyveket, sajtóanyagokat, politikusi beszédeket, történeti esszéket és tanulmányokat hasznosító) monográfia.¹ Az elkészült mű megjelenését e tény önmagában még csak tudományos életünk eszmetörténeti teljesítmények iránt fogékony résztvevői számára tenné jelentőségeltjes eseménnyé. *Az antalli pillanat* megítélésem szerint azonban a közelmúlt magyar politikája iránt érdeklődő tágabb olvasóközönség figyelmére is igényt tarthat, mivel a könyvben sorakozó gondolatgazdag, bár egyúttal helyenként kétségkívül meglehetősen elvont esettanulmányok érdekesítő, vélhetően továbbra is sokakat foglalkoztató témát járnak körül és mutatnak be következetesen új megvilágításban. Szűcs ugyanis a Bihari Mihály kanonikus narratívája által divergálónak nevezett magyar pártrendszer, az elmúlt húsz évet szinte végig jellemző polarizált politikai diskurzus egyik ősforrását dolgozza fel könyvének lapjain.

A szerző vizsgálatának konkrét tárgya a nemzeti történelem huzamosabb ideje vitatott, de szisztematikusan, mikroszinten korábban nem elemzett szerepe a rendszerváltozás korai éveiben (az „antalli pillanat”-ban), e „szinte zárványszerű, habár belül mozgalmas és érdekes” időszak magyar politikai diskurzusában (13). Ily módon Szűcs egyetlen, kétségkívül önmagában is jelentős aspektus kibontása által kínálja az 1989 és 1993 közötti évek értelmezését, amikor is a nemzeti történelem igen sokféle téma megtárgyalásakor (a közjogi berendezkedés, a gazdaságpolitika, a szociálpolitika, a külpolitika stb.) jutott fontos szerephez.

¹ Magyarul elsősorban Szabó Márton könyvei említendők. J. G. A. Pocock és a cambridge-i iskolát bemutató magyar nyelvű alapkötet: *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe*. John Dunn, John G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai, szerk. Horkay Hörcher Ferenc, Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997.

A könyv kulcsfigurája, Antall József a nemzeti történelmet eminensen alkalmasnak tartotta konszenzusteremtésre, sőt miközben integratív köznyelvként gondolt rá, a politikai diskurzus domináns nyelveként próbálta elfogadtatni – a könyv másik főszereplőjeként, Antall történelemképének nagyformátumú, igen heves és olykor sajnálatosan elnagyolt bírálatokkal fellépő kritikusaként Szabó Miklós szerepel. Az Antall–Szabó szembenállás egyik lényeges illusztrációja annak, ahogyan a nemzeti történelem a kor politikájában az Antall által vágyott konszenzus helyett idővel a széthúzás, a neheztelés, sőt olykor durva, nemtelen támadások forrása lett, mígnem politikai szerepe az antalli pillanat elmúltával ismét lecsökkent.

Az egyik legfőbb kérdés, melyet *Az antalli pillanat* epizódonként, vitáról vitára lépkedve, azokat részletesen és igen szofisztikált módon elemezve kísérel megválaszolni, nem más, mint hogy e polarizáció milyen módon és miért következett be. Hogyan történt, hogy a nemzeti múlttal való folytonosság és a jelen, illetve a jövő szükségletei iránti érzékenység összeegyeztethetetlennek kezdett tűnni, olyannyira, hogy az előbbi igényének pusztá felvetése is a nosztalgikusság, az anakronizmus és a restaurációs igény vádjait kezdte (bár Antall esetében jogosulatlanul, mégis igen gyakran és sokak számára hihetően) maga után vonni? Röviden: hogyan diszkreditálódott a nemzeti történelem politikai nyelve 1989 után, mindössze néhány év elteltével?

A bevezető rész után sorakozó esettanulmányok az előre nem determinált, de végül ehhez a kifejelethez vezető polémiák elemzésére tesznek alapos kísérletet. Közülük három-három tárgyalja a koalíciós idők (1945–47) eltérő értelmezéseit, illetve a Horthykor megítélése körüli politikai manővereket, egyrészt fontos parlamenti viták (amilyenek a köztársasági elnöki vita, a reprivatizációs vita, a címervita és az önkormányzati vita voltak), valamint két további eset (a parlament alakuló ülésének történeti narratívái, illetve a liberális és a szocialista narratívák konvergenciájának problémája) kapcsán. A mű negyedik, záró része a korábbiaktól eltérő jellegű: Antall József politikusi elképzeléseit járja körül, melyeket Szűcs szintén a nemzeti történelem problematikáján keresztül szemlél. E fejezetek azt vizsgálják, hogy a nemzeti történelem antalli használata miképpen járult hozzá Antall közösségi önmeghatározásának, cselekvési modelljének és politikai programjának kialakításához. A könyv felosztása összességében módfelett logikus és transzparens, ugyanakkor a feldolgozásmód komplexitása miatt a szövegbeli keresztutalások rendszere igencsak bonyolultra sikeredett.

*

Néhány gondolat erejéig térjünk vissza *Az antalli pillanat* első részéhez. E három fejezet háttérismereteket közvetít letisztázott formában és magas színvonalon, ily módon nemcsak bőségesen eleget téve a disszertációs követelményeknek, hanem egyúttal bizonyítva is a szerző alapos és tágkörű felkészültségét. Szól e rész elméleti és tudománytörténeti kérdésekről, a diszkurzív politikatudomány (és tágabban a kortárs politikai eszmetörténet-írás) főbb jellemzőiről, valamint hazai és nemzetközi létformáiról és másfajta tudományos tevékenységekhez fűződő kapcsolódási pontjairól. Olvashatunk továbbá a

szerző plurális inspirációjú módszertani preferenciáiról, melyek leginkább hermeneutikus politikai olvasatok elvégzésére csábítják. Megtudjuk, hogy Szücs monográfiája a politikai diskurzus bemutatását ambicionálja, módszere pedig „történeti, deskriptív és kontextualista” (21).² Ezen első három fejezet továbbá a rendszerváltás korábbi politikológiai szakirodalmának elegáns áttekintését is nyújtja. Utoljára, de nem utolsósorban Szücs empirikus elemzése szempontjából kifejezetten kulcsfontosságú módon a nemzeti történelem *politikai nyelv*ként való értelmezésének lehetősége és ennek potenciális előnyei mellett érvel.

Szücs Zoltán Gábor hangsúlyozza, hogy a nemzeti történelem politikai nyelve, akár csak alternatívái (a szociologizáló, az etnoradikális, valamint a könyvben csak kis szerephez jutó reálpolitikai), speciális szótárral rendelkezik, megkülönböztethető retorikát és sajátos stílus elemeket használ, melyekhez szintűgy beazonosítható filozófiai és politikai előfeltevések kapcsolódnak. Szücs megfogalmazásában e politikai nyelv „talán legfontosabb, legszembeötlőbb jellemzője nemzet, államiság (vagy politikai közösség vagy közjog) és történeti kontinuitás fogalmainak, jelentéseinek szoros összetartozása, amihez jeles politikatörténeti események, helyek, hősök neveiből összeálló kánon(ok) társul(nak)” (62).

A nemzeti történelem politikai nyelve az elmúlt kétszáz év során vitathatatlanul fontos szerepet játszott a magyar politikai diskurzusban, miközben rendszeresen megújulva gazdag és tagolt tradícióikat hozott létre. (A könyv néhány igen sűrű oldalt szentel e hosszabbtávú folyamatnak, akár csak a „szinkron összefüggések”-nek.) Szücs érdekes meglátása szerint a politikai szereplők főleg a politikai törések idején használták az e nyelv által kínált fogalmakat (69). Így két tényező tehetta 1989-től kezdődően ismét olyannyira aktuálissá a nemzeti történelem nyelvét: hagyományos kulcsszerepe és az „időtapasztalat változáskori értelmezésére” való képessége.

Szücs feltérképez néhány jelentős, a nemzeti történelem politikai nyelvének heterogenitásából származó belső vitát. Ezek egyik alapvető jellemzője, hogy a forradalmak és függetlenségi küzdelmek beváltatlan ígéreteit hangsúlyozó „virtuális történelem” narratíváját szembe lehet helyezni a reális történelemmel (ahogy azt például egyértelműen inkább progresszív, mint nacionalista megfontolásból Szabó Miklós vagy Litván György is oly gyakran tette). *Az antalli pillanat* ezen túl azt is bemutatja, hogy milyen alternatív

² Szücs elemzése során a cambridge-i inspirációjú kontextuális elemzés módszereinek korántsem mechanikus alkalmazása kerít sort. Ezen belül is elsősorban a Pocock által a paradigma vagy az ideológia szigorúságával szemben meglehetősen rugalmasnak vázolt *politikai nyelvek* fogalma (a politikai valóság konceptualizálására és nyilvános megvitatására használt többé-kevésbé behatárolható idiómák elképzelése) szolgál heurisztikus eszközként (36). Szücs nem zárt és logikus gondolkodási egységeket próbál kimutatni, figyelme sokkal inkább egy sor „gyenge koherenciával és normativitással” rendelkező jelenségre irányul. Ilyenek Pocock szerint a következők: nyelvi mintázatok, összetartozó fogalmi csoportok, visszatérő stílusjegyek, retorikák, rendszeresen együtt járó előfeltevések, implikációk és következtetések (38). Szücs használja még e nyelvek eltérő változatainak megnevezésére a „beszédmód” fogalmát, az egyéni nyelvhasználatokra pedig a „retorika” kifejezéssel utal. További elemzői kulcsfogalmai a konceptualizáció(s) stratégia) és az újírás (41). A viták, az egyet nem értesek természetének elemzéséből következően elsősorban szövegek közötti kapcsolatokat, cirkuláló motívumokat és igenlő vagy polemikus egymásra utalásokat emleget fel műve során (23).

nyelvekkel versengett a nemzeti történelem politikai nyelve az 1990-es évek elején, milyen külső kihívások érték. Szűcs ilyeneknek nevezi a szociologizáló vagy társadalomtudományos, az etnoradikális és reálpolitikai nyelveket, melyek mind-mind eltérő módon tételezik a politikai közösséget, a politikai cselekedetek célját, értelmét, idejét. Így bizonyos szempontból e nyelveken tett kijelentések összemérhetetlenek, mivel állításukat csak részlegesen lehet egymás nyelvére lefordítani. A demokratikus vitakultúra és e nyelvek ismeretének (vagy talán csak elfogadásának?) hiányában e kétségkívül komoly felfogás és megfogalmazásbeli eltérések automatikusan félreértéseket generáltak, melyek nem ritkán türelmetlenséggel és olykor rosszindulattal lettek súlyosbítva. Így lett az eleve rivalizáló kooperációra épülő demokrácia magyar változatára jellemző a túl heves rivalizálás és a túl kevés kooperáció, mígnem 1994-ben egyértelműen domináns pozícióba jutott a szociologizáló nyelv – egészen a Fidesz 1998-as újkonzervatív nyelvi forradalmáig és a párhuzamos nyelvi univerzumok intézményesüléséig.³

*

Szűcs megközelítésmódja szerint tehát az 1989 és 1993 között a nemzeti történelem nyelvén belüli és nyelve körüli lezajlott polémiák pococki módon felfogható nyelvi viták voltak. Másképpen kifejezve: e viták egymással rivalizáló politikai nyelvek és az azonos nyelvek különböző beszédmódjai közötti konfrontációkként értelmeződnek. Jelentős viták ilyenén bemutatására tesznek kísérletet *Az antalli pillanat* első része után sorakozó esettanulmányok.

Az általuk elbeszélte történet íve a sikeres felelevenítés és aktualizálás után a polarizáció és végül az eljelentéktelenedés felé hajlik. Hiszen míg 1989-ben a köztársasági elnöki vita során Antall történeti érvelése, 1848–1946–1989-es pilléreket felállító alkotmányos forradalmi folytonosság-tézise még pozitív visszhangra lelt és az új politikai rend legitimálására szolgált, sőt az önmagában sem egységes kormányoldalnak az 1990-es címervitában sikerült ellenzékiet is meggyőznie és felülkerekednie, később már a nemzeti történelmi érvkéslet is leginkább a különbségek, az elhatárolódások eszközeként szolgált, mígnem 1994-re (a választások kimenetelétől természetesen nem függetlenül) érezhetően időszerűtlenné vált a parlamentáris demokrácia és a reálpolitikai gyakorlat nemzeti történelmi igazolási kísérlete. Ez a Szűcs által bemutatott izgalmas történet dióhéjban, bár ezen összefoglalás bizony értelemben jogtalanul leegyszerűsítő, és sajnos nem illusztrálhatja az egyes elemzések meglátásainak gazdagságát sem.

Szűcs kutatásának egyik fő tanulsága, hogy a historizáló politikával kapcsolatos viták tematikus fókusza idővel látványosan eltolódott. Az 1945–47-es, koalíciós időkhöz való viszonytól az élesedő politikai polarizációval összefüggésben a Horthy-korszak értékelése felé fordult (17). Ugyanakkor az 1945-ös korszakhatárt visszafelé átjárhatatlannak leíró történeti konstrukciók áthatották a magyar politikai kultúra egészét, így az 1945-

³ Erről lásd SZÜCS Zoltán Gábor: *Újkonzervatív forradalom. A nyelvi innováció stratégiája az 1998-as kormányprogram vitájában = Fidesz-valóság. Diszkurzív politikatudományi elemzések a Fideszről*, szerk. Szabó Márton, L'Harmattan, Budapest, 2006, 99–128.

öt „ismétlődő újrakezdés”-ként felfogó nézetek hitele csekély volt (243). Antall politikai programja, amelyet a nemzeti történelem politikai nyelvén fogalmazott meg, s amely a folytonosság és a korkövetelmények kritériumának egyaránt meg kívánt felelni, az opciók illetén való leszűkülése folytán (melynek következtében a megkerülhetetlen kérdés az lett, hogy milyen *elfogadhatatlan folytonosságokat* fedezhetünk fel a Horthykor és a jelen között) nem járhatott sikerrel. Nemzeti történelmi érvei a Horthyrendszer historizáló politikájával mosódtak össze, szimpla analógiákon keresztül értelmezték őket (241). Antall konstrukcióját ekkoriban belülről, a nemzeti történelem függetlenségi és radikális változatai részéről,⁴ és kívülről, a szociologizáló nyelven megfogalmazott módon is⁵ érték helyenként kifejezetten vehemens és összességében hatásos támadások (263).

Az *antalli pillanat* rendszerint újszerű olvasatokkal és konklúziókkal szolgáló esettanulmányai e turbulens, a politikai viták újrakezdődését és elmérgesedését hozó évek emlékezetes pillanatait, szenvedélyes vitáit kísérlik meg sokoldalúan bemutatni. A szerző megalapozottan állítja, hogy a könyv elemzései „megmutatják, hogy milyen változatos célokra és módokon használták a nemzeti történelmet a kor politikai szereplői” (22). Összefoglalva, *Az antalli pillanat*ot egyaránt jellemzi Szűcs erős elméleti hajlama, módszertani rugalmassága és innovációs készsége, szerencsés, sőt megítélésem szerint kiváló témaválasztása és gazdag empirikus kutatása. Ezek együttes eredményeként születtek meg a szerző újszerű elemzései, melyek során a 1989–93 közötti szenvedélyes, nemzeti történelmi kérdésekről és a nemzeti történelem politikai használatának érvényességéről folytatott vitákban megfogalmazott álláspontokat eszmetörténeti tradíciókba ágyazva tárja fel és olykor nem sejtett összefüggéseket mutat ki. Meggyőződésem, hogy Szűcs Zoltán Gábor megfontolt empatikussága, elégikus, de korántsem apologetikus elbeszélése sokakat érdeklő kérdéseket helyez új és izgalmas eszmetörténeti megvilágításba.

⁴ A nemzeti történelem részleteiről zajló viták során, azaz amikor az a kérdés merült fel, hogy Antall koncepciói alkalmazhatóak-e a múltra.

⁵ Implicit és olykor explicit viták során a nemzeti történelmi politikai nyelv használatának érvényességéről, melyek azt vitatták, hogy helyes-e Antall jelenkonceptualizációja.